

ULUSLARARASI HUKUKA GÖRE AFGANİSTAN SUYOLLARININ HUKUKİ DURUMU*

Ajmal Jalal

Özet

Çalışmamızda Afganistan Suyolları, uluslararası su hukuku açısından incelenmektedir. Bu bağlamda hem Afganistan suyollarının şimdiki durumu açıklanmakta ve komşu devletlerle düzenlenmiş mevcut su andlaşmaları ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır hem de uluslararası düzeyde su hukukun kurallarına göre, Afganistan'ın gelecekteki muhtemel suyolları üzerinde projeler için, hukuksal bir dayanak bulmaya çalışılmaktadır. Bu amacı göz önünde tutarak, uluslararası su hukukunda kabul gören, uluslararası suyollarının hakça, makul ve optimum kullanım ilkesinin ışığında, suyolları üzerinde Afganistan'ın gelecekteki muhtemel tüm projelerinin hukuka uygun olup olmadığı tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası su hukuku, Afganistan Suyolları, Afganistan Akar Suları, Afganistan Suyolları ve su hukuk.

Abstract

This paper is evaluating Afghanistan's watercourses according to international water law. In this context the present statue of Afghanistan's watercourses and the signed contracts on water issues with all neighbor countries, will be evaluate with full details. Then this paper will study to find legal base for Afghanistan's probable future projects on watercourses according to international water law rules. For this purpose, as the rule of equitable, reasonable and optimum utilization of international watercourses is accepted by international water law, so it will be seen whether the future probable projects of Afghanistan on watercourses is violating the principal of equitable, reasonable and optimum utilization of international watercourses or not.

Keywords: International water law, Afghanistan's watercourses, Afghanistan's water, Afghanistan's watercourses and water law.

I. GİRİŞ

Tatlı suyun kaynaklarından biri olan, suyolları bugün uluslararası ilişkilerde önemli bir konudur. Suyolları, eğer tüm uzunluğuyla tek devletin sınırları içinde kalırsa ve diğer ülkelerle bir türlü alakası yoksa ulusal suyolları sayılmaktadır. Ancak eğer bir su yolu tek devletin sınırları içinde kalmazsa veya iki ya da çok devlet arasında sınır oluşturursa o halde uluslararası su yolu kapsamına girmektedir.

Uluslararası suyolları, eskiden birçok devlet arasında akmış ancak bir uyumsuzluğa neden olmamıştır. Bunun nedeni de, çoğunlukla, uluslararası suyollarının, sadece ulaşım, küçük sulama projeleri ve balıkçılık amaçlarıyla kullanılmasıdır. Ancak 20. yüzyılda teknolojik gelişmeler, hem suyun tarım ve endüstriyel alanlarda kullanımına (ulaşım dışı kullanım) imkân sağlamıştır hem de, suları depolama teknikleri de ilerleyip yaygınlaşmıştır. Suyun depolaması, suyollarından hidrolojik enerji üretimi, endüstride kullanılması ve tarımsal sulama amaçlarıyla faydalanılmasıyla birlikte uluslara-

* Çalışma Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 26.06.2015 tarihinde Doc. Dr. Elif UZUN danışmanlığında başarıyla takdim edilmiş olan "Uluslararası Hukuk Açısından Afganistan Suyolları" adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezimizden faydalanarak ele alınmıştır.

rası suyollarının sularını tüketici ve kirlenici etkiler ortaya çıkmıştır. Böylece, suların miktarını azaltıcı ya da niteliğini değiştirici faydalanmalar, devletler arasında çatışmaya yol açmıştır.

20. ve 21. yüzyıllarda uluslararası suyollarıyla ilgili farklı devletler arasındaki uyuşmazlıklar uluslararası hukuk için yeni bir sorun oluşturmuştur. Çünkü devletler için suyolları, temel gereksinimlerden ziyade, büyük tarım ve hidroelektrik projelerde gereken bir kaynaktır. Bu kaynak üzerinde yukarı ve aşağı kıyıdaş olan devletler arasında uyuşmazlıkların barışçıl yollarıyla çözümü için, uluslararası toplumda çabalar başlamıştır. Bu çabaların sonuçlarından biri olan, BM 1997 Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımıyla İlgili Sözleşmesi'nden söz edilebilmektedir. Söz konusu sözleşme BM Genel Kurulu'nda onaylandıktan uzun süre sonra, 2014'te yürürlüğe girmiştir.

Afganistan dünyanın kurak bir bölgesinde bulunmasına rağmen, kendi yüksek dağları sayesinde büyük suyollarının bulunduğu bir ülkedir. Afganistan'dan tüm Orta Asya, İran ve Pakistan'a su akmaktadır. Dolayısıyla, Afganistan'ın suyolları genelde uluslararası suyollarının kapsamına girmektedir.

Afganistan'dan gelen uluslararası suyolları, 19. yüzyıldan beri uyuşmazlığın bir kaynağı olmuştur. İran'la Afganistan arasında nihayetinde 20. yüzyılda Helمند Suyolu'yla ilgili bir anlaşma düzenlenmiştir. Ancak söz konusu anlaşma'ya uygun davranılmamıştır. İran'la Türkmenistan ve Afganistan arasında Harirud-Murghab Suyolu üzerinde de uyuşmazlık yaşanmaktadır. Bu konuda şimdiye kadar bir anlaşma düzenlenmemiştir. İran ve Türkmenistan, Afganistan'dan kaynaklanan Harirud-Murghab Suyolu üzerinde büyük çaplarda tek taraflı çalışmalar yapmıştır. Aynı şekilde, eski SSCB'yle Afganistan arasında Amu Suyolu'yla ilgili bazı anlaşmalar düzenlenmiştir. Ancak SSCB'den sonra Afganistan Aral Su Havzası'yla ilgili tüm çalışmalardan dışarıda tutulmuştur. Ayrıca, Pakistan ve Afganistan arasında Kabul Suyolu'yla ilgili şimdiye kadar bir anlaşma düzenlenmemiştir.

Özet olarak, Afganistan komşularıyla, suyolları nedeniyle şimdiye kadar uyuşmazlıklar yaşamaktadır. Bu uyuşmazlıklara rağmen, tüm komşular, tek taraflı olarak büyük çalışmalarda bulunmuşlardır. Söz konusu tek taraflı çalışmalar gelecekte uyuşmazlıkların bir nedeni olacaktır. Çünkü Afganistan, kendi sınırları içinde bulunan suyolları üzerinde çalışmalar başlattıktan sonra, aşağı kıyıdaşların projeleri büyük oranda etkileyecek ya da de felç edilecektir.

Çalışmamızda, Afganistan'ın gelecekteki muhtemel projeleri ve uyuşmazlıklarının çözülmesi için, mevcut iki ve çok taraflı uluslararası anlaşmalarda bulunan kurallar ışığında hukuksal çözümler bulmaya çalışılmaktadır.

2. KABUL SUYOLU VE PAKİSTAN

Kabul Suyolu, Afganistan'ın Başkenti olan Kabul şehrinin doğusunda doğup Nengarhar şehrinden geçtikten sonra Pakistan'a girmekte ve böylece doğu Afganistan ve Pakistan'ın kuzey batısına akmaktadır. Kabul Suyolu'nun 700 km uzunluğunun 560 km Afganistan'da ve 140 km de Pakistan'da bulunmaktadır. Kabul Suyolu, Pakistan'da İndus Suyolu'yla birleşince sona ermektedir. Kabul Suyolu'nun kollarından, Kunar Nehri, Pakistan'da doğup Afganistan'a girer. Kunar Nehri Afganistan'da Nengarhar şehrinde Kabul Suyolu ile birleşip geri Pakistan'a dönmektedir. Dolayısıyla, Pakistan Kabul Suyolu'na göre hem yukarı ve hem de aşağı kıyıdaş durumuna sahiptir (King ve Sturtewagen, 2010: 9).

Kabul Suyolu Afganistan'da tatlı suyun önemli bir kaynağıdır. Milyonlarca insan bu kaynaktan, tarım, içme, sağlık, endüstri ve enerji üretme amacıyla faydalanmaktadır (Habib, 2014: 143). Kabul Suyolu boyunca yaklaşık 7 milyon insan yaşamaktadır (Palau, 2011: 4). Söz konusu suyu, Afganistan'da 53.000 km² alanı ve Pakistan'da, İndus Suyolu'yla birleşmeden önce, 14.000 km² alanı kapsamaktadır. Bu alanın 3000 km² Afganistan'da ve 500 km² Pakistan'da tarım alanıdır ve hepsi Kabul Suyolu'nun sularıyla sulanmaktadır (Fipps, 2007: 7).

Bir taraftan Afganistan Kabul Suyolu üzerine, tarım, balıkçılık ve enerji üretme konularıyla ilgili, büyük projeler planlamayı düzenlemektedir. Bu projeler sınıraşan etkiler doğuracak ve Dolayısıyla Afganistan ve Pakistan arasında uyuşmazlıklara neden olacaktır (Renner, 2009: 6-7). Diğer taraftan

bütün çalışmalara rağmen, şimdiye kadar Kabul Suyolu üzerinde Afganistan ve Pakistan arasında bir andlaşma düzenlenmemiştir. Bunun nedenleri çok karmaşıktır. İki ülke arasında gücün simetriği, Durand Çizgi¹ ile ilgili sınır uyuşmazlığı (Aziz, 2007: 15-16) ve İndus Nehri Andlaşması'yla ilgili Pakistan ve Hindistan arasındaki son uyuşmazlıklar Afganistan ve Pakistan arasında Kabul Suyolu'yla ilgili bir andlaşmaya engel olmaktadır (King ve Sturtewagen, 2010: 9).

2.1. Andlaşma Yapmaya Yönelik Çabalar

Kabul Suyolu'na göre her iki ülke hem yukarı hem de aşağı kıyıdaş ülkelerdir. Bu durum iki ülke arasında uzlaşmaya yönelik etkin bir sebeptir. Çünkü hiçbiri kendini yalnızca yukarı kıyıdaş bir devlet sayıp su üzerinde mutlak egemenliğini savunamaz (McCaffrey, 2007).

Bir andlaşma konusunda, Pakistan 2003'te, ilk olarak, Federal Gıda Komitesi başkanlığı altında, 9 kişilik teknik bir komite kurup andlaşma taslağı hazırlamak için tek taraflı çalışmalar başlatmış ancak bir sonuca varamamıştır (King ve Sturtewagen, 2010: 9).

2006'da Dünya Bankası, Afganistan ve Pakistan arasında ikili bir andlaşmanın hazırlanması için katkıda bulunmak istediğini ilan edip bir arabuluculuk rolü oynamaya teklif etmiştir. Dünya Bankası bundan önce Pakistan ve Hindistan arasında İndus Suyolu Andlaşması'nın düzenlenmesi sırasında da arabuluculuk rolü oynamıştır. Ancak Dünya Bankası'nın bu teklifi de bir andlaşma hazırlama çabalarına neden olmamıştır (Habib, 2014: 143).

2013'te iki ülke farklı alanlarda ortak çalışmalara başlamak için görüşmelere başlamış ve birlikte Kunar Nehri üzerinde 1,500 megavat hidroelektrik proje yapmayı planlamış ve kararlar almıştır (Kiani, 2013). Ancak bu konuda sonraki adımlar belli olmamıştır.

2.2. BM 1997 Sözleşmesi ve Kabul Suyolu

Suyoluyla ilgili tartışmalarda Pakistan, Afganistan'a karşı ön kullanım doktrin (Ahmad, 2010) ve önemli zarar vermeme ilkesini (Mirza, 2013) kullanmaktadır. Ancak uluslararası hukukta geçerli olan, bir devletin, mevcut hukuk düzenine göre, diğer bir devlete karşı ileri sürebileceği bir hakkı bulunup bulunmadığıdır. Dolayısıyla, devletlerin ön kullanım iddiaları kabul görmemektedir (Sar, 1970: 278). Eğer iki ülke arasında bir andlaşma yok ise bir çerçeve sözleşmesi olarak BM 1997 Sözleşmesi'nden faydalanarak bir çözüm bulabilmektedirler. Ancak Afganistan ve Pakistan BM 1997 Sözleşmesi'ne taraf değildirler. Buna rağmen söz konusu sözleşme iki ülke için yardımcı bir çerçeve olabilmektedir.

Suyollarını kullanırken önemli zarar vermeme ve hakça kullanım ilkesinin uluslararası teamül hukukun bir kuralı olmasının yanı sıra, BM 1997 Sözleşmesi önemli zarar vermemeyle birlikte hakça ve makul kullanım ilkesinin kıstaslarına da önem vermektedir (McCaffrey, 2007). Dolayısıyla söz konusu sözleşmeye başvurmak daha uygun bir yoldur (UNWC, 1998). Kabul Suyolu konusunda iki ülke de, bağlayıcı olmayan doktrinlere dayanarak bir sonuç elde edemezler.

Suyolu üzerinde ortak çalışmalar sürdürebilmek için, şimdilik, etkin bir yol olarak BM 1997 Sözleşmesi'ni göz önünde tutarak bir çözüm bulmak gerekmektedir. BM 1997 Sözleşmesi her suyuyla ilgili ayrıntılı çözümler sunmamakta sadece genel bir çerçeve çizmektedir. Bu bağlamda hakça ve makul kullanım önemli bir ilkedir. BM 1997 Sözleşmesi'nin 6. maddesi bu ilkenin kıstaslarını sıralamaktadır. Diğer kıstasların yanı sıra, uluslararası suyunu bağlı nüfus ve tarım alanının miktarı önemli bir kıstastır. Bu kıstası göz önünde tutarak, Kabul Suyolu'nu kapsayan tarım alanının çoğu

¹ Duran Çizgisi 1893'te Afganistan ve İngiliz Hindistanı arasında, Kral Abdur Rahman Khan ve İngiliz Sir Henry Mortimer Durand görüşmesi sonucunda, sınır çizgisi olarak çizilmiştir. Bu tarihten sonra söz konusu çizgiyle ilgili siyasetçiler, uzmanlar ve medya sürekli bir tartışma başlamış ve iki devlet arasında ilişkiyi her zaman etkilemiştir. Pakistan Duran Çizgisini resmi bir sınır olarak kabul etmekte, ancak Afganistan söz konusu çizgiyi bir sınır olarak kabul etmemektedir. Detaylı bilgi için bkz. (Brosseur, 2011).

Afganistan'da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, Kabul Suyolu'na su katkısı oranının büyük kısmı Afganistan dağlarından kaynaklanır. Ayrıca, Pakistan'da elektrik enerjisi üretebilmek için çok seçenek varken Afganistan'da elektrik enerjisi üretebilmek için su yolları üzerinde baraj yapmak tek seçenektir. Dolayısıyla bu ve benzeri durumları göz önünde tutarak hakça ve makul kullanım ilkesi uyarınca, Afganistan ve Pakistan arasında yapılacak anlaşmada eşitlik değil adalet söz konusu olmalıdır.

2.3. Yapılması Gereken Hususlar

Bir anlaşmaya varabilmek için Afganistan devletinin kendi haklarını ve su meselelerinde yetkili bir organı ya da organları belirtmesi gerekmektedir. Bu konuda Afgan Su Kanunu (ASK) uyarınca beş bakanlıktan oluşan bir yönetim kurulmuştur (Afghan Water Law, 2009). Ancak bu yöntemde Afganistan'ın ziraat ve sulama işleri bakanlığının eksikliği bir sorundur. ASK'da birçok bakanlığın sorumluluğuna giren su meselelerini çözmek için yüksek bir konsey kurulmuştur (Afghan Water Law, 2009). Bunun yanı sıra, 2010'da Afganistan devleti farklı bakanlıkların yüksek makamlarda bulunan memurlarından oluşan su ve diğer meselelerle ilgilenen bir grup oluşturmuştur. Tüm bunlara rağmen, şimdiye kadar sadece uluslararası su yollarıyla ilgilenen yetkili tek bir kuruluşun eksikliği vardır. Su yollarıyla ilgili uluslararası meselelerde etkili bir rol oynamak için böyle bir kuruluşa gerek vardır (Vick, 2014, s. 228).

Afganistan Kabul Suyolu'yla ilgili Pakistan'la bir anlaşma yaparken göz önünde tutması gereken birkaç husus daha vardır. İlki, bu konuda su ve hukuk uzmanlarının görüşlerinden faydalanarak tüm ayrıntıları ele almaktır. İkincisi, suyun dağıtılması konusunda belli oranları ve su kullanımında öncelikli alanların belirtilmesidir. Üçüncüsü, anlaşmanın bütüncül olması ve su kullanımında hakça ve makul kullanımına dayanarak hidroelektrik, tarım turizm ve ekosistemin muhafazasına önem vermektir ve dördüncüsü, anlaşmanın ayrıntılı bir şekilde uyuşmazlıkların çözüm yöntemini düzenlenmesidir (Hanasz, 2011: 4).

2.4. Bir Örnek Olarak “İndus Suları Anlaşması”

İndus Suyolu'ndan faydalanma konusunda Hindistan ve Pakistan arasında 1947-1960 yılları boyunca uzun bir uyuşmazlık yaşanmıştır. Söz konusu uyuşmazlık Dünya Bankası arabuluculuğuyla 1960'ta bir anlaşma, “İndus Suları Anlaşması” ile sona ermiştir (Wolf ve Newton, 2007).

İndus Suları Anlaşması'na göre, doğuda bulunan kollarının kullanılması Pakistan'a girmeden önce Hindistan'a münhasırdır. Ancak Anlaşma uyarınca, 10 yıllık geçici bir dönem için, yani Pakistan'ın yeni kanallar sisteminin yapılmasına kadar, Hindistan belli oranda suyu Pakistan'a bırakmayla yükümlüydü. Aynı şekilde Pakistan Jhelum, Chenab ve İndus adlı nehirlerinden münhasır faydalanma hakkına sahip olmuştur. Bunun yanı sıra, Anlaşma'ya göre, Hindistan kanallar sisteminin yapılması için Pakistan'a 62 milyon dolar yardımda bulunmakla yükümlüydü (Indus Water Treaty, 1964). 31 Mayıs 1970'ten sonra, yani 10 yıllık süre dolduktan sonra Hindistan kendine münhasır olmuş nehirlerden mutlak faydalanma projeleri başlamıştır (Garg, 1999: 54-55). Bu şekilde, söz konusu anlaşmayla, İndus suyolunun %80'i Hindistan'a ve %20'si Pakistan'a bırakılmış olmaktadır (Sar, 1970: 134).

İndus Suları Anlaşması, Afganistan ve Pakistan arasında Kabul Suyolu'yla ilgili görüşmelerde birkaç nedenle örnek olabilmektedir. Birinci olarak, coğrafi ve kültürel açılarından iki ülke için de uygundur. İkinci olarak, İndus Anlaşması, iki hasım ülke arasında tüm siyasal husumetlere rağmen suyla ilgili uyuşmazlık için bir çözümdür. Bu konu Afganistan ve Pakistan arasında diğer sorunlara rağmen bir çözüm geliştirmek için emsal olabilmektedir. Üçüncü olarak, İndus nehri, yukarı ve aşağı kıyıdaş ülkelerin hak iddialarını kapsayan klasik bir davayı anlatmaktadır. Kıyıdaş devletler olarak Afganistan ve Pakistan da aynı durumda bulunmakta ve dolayısıyla benzer bir çözüme ulaşabilmektedir (Wolf ve Newton, 2007).

İndus Andlaşması'nın düzenlenmesi sırasında su meseleler Pakistan ve Hindistan arasında diğer çekişmeli meselelerden ayrı olarak ele alınmıştır. Bu konu Afganistan ve Pakistan için de gelecekteki görüşmelerde göz önünde tutulması gerekmektedir. Aynı şekilde, İndus Andlaşması, uyuşmazlıkların durumunda, üçüncü tarafın olumlu ve aktif rolüne de işaret etmektedir (Wolf ve Newton, 2007; Hanasz, 2011: 5).

İndus Andlaşması'ndan, Afganistan ve Pakistan arasında Kabul Suyolu'yla ilgili bir andlaşmaya varmak için birkaç ders çıkarabilmektedir. Birincisi, her şeyden önce, iki devletin suyoluyla ilgili sorunları çözme isteğidir. Çünkü suyolundan sadece anlaşarak optimum fayda sağlanacaktır. İkincisi, iki devletin birbirine eşit devletler olarak tanınmasıdır. Pakistan hem ekonomi hem de askeri gücüyle Afganistan'a göre daha iyi bir duruma sahiptir. Bu güç eşitsizliği Afganistan'a karşı bir tehdit olarak kullanılmamalıdır. Hindistan güçlü olduğu halde, İndus Andlaşması sırasında Pakistan'ı güç kullanmayla tehdit etmeyip eşit bir devlet olarak tanımıştır. Pakistan kendi ekonomik imkânlarıyla Afganistan'da su kanalları sistemlerini ve hidroelektrik projeleri destekleyerek kendisini daha büyük oranda suyu israftan kurtarabilir. Üçüncüsü, Afganistan ve Pakistan su meselelere diğer meselelerden ayrı olarak ele alınmalıdır ve dördüncüsü, bir andlaşma yapmadan önce, Afganistan ve Pakistan Kabul Suyolu'yla ilgili hidrolojik verileri birbiriyle paylaşmalıdır. Çünkü kabul gören veriler olmadıkça iki taraf konu üzerine bir andlaşmaya varamazlar (Hanasz, 2011: 5).

3. HELMEND SUYOLU VE İRAN

Helmend Suyolu ülkenin güney batı bölgesini kapsayan 1400 km uzunlukta Afganistan'ın en geniş suyoludur. Bu suyolun yaklaşık %81,4'ü ülke içinde ve geri kalanı ülke dışında akmaktadır (Azimi, 2011: 45; Goes vd., 2015: 2). Helmend Suyolu'nun kapsayan bölgesi 287,986 km² ya da Afganistan'ın tüm bölgenin %40,62'dir. İran'da ise 54,844 km² bölgeyi kapsamaktadır. Helmend Suyolu'nda yaşayan nüfus oranı Afganistan'da 7,758,000 ve İran'da 1,197,000'dir. Bu suyoluna Afganistan yukarı ve İran ise aşağı kıyıdaş ülkedir (Thomasa ve Varzi, 2015: 5-6).

Helmend Suyolunda yeryüzü su potansiyeli, 9300 milyar m³ (İRoA, 2008: 8) ve 9552 milyar m³ arasında tahmin edilmektedir. Helmend Suyolunda, Helmend Nehri'nin %60 payı vardır. İran'da bulunmakta olan Sistan Deltası'nın %96 yeryüzü suyu Afganistan'dan gelmektedir (Thomasa ve Varzi, 2015: 7).

Bir uluslararası suyolu olarak Helmend Suyolu Afganistan ve İran arasında yıllar boyunca uyuşmazlığın nedeni olmuştur. Bu uyuşmazlığı ortadan kaldırmak için her iki taraf çaba gösterip bir yol bulmaya çalışmıştır. Aşağıda bu çabaların tarihsel gelişimi ve sonucunu ayrıntılı olarak ele alacağız.

3.1. Andlaşma Yapmaya Yönelik Çabalar

İlk olarak 1866'da İran ve Afganistan arasında Sistan üzerinde bir uyuşmazlık ortaya çıkmıştır (Ghubar, 1995: 731). İki ülke İngiltere'nin hakemliğini istemiştir. İngiltere 1872'de Goldsmid ve Palk adlı iki kişiyi hakem olarak bölgeye göndermiştir. Goldsmid 19 Ağustos 1872 bir karara varmıştır. Bu kararda, Sistan'ın Afganistan'a ait bir bölge olduğu belirtilmiştir. Buna rağmen Sistan'ı ikiye bölünüp iki ülke arasında kalmıştır. Ayrıca, karara göre, iki devlet de Helmend Suyolu üzerinde suyu azaltan hiçbir eylem yapmayacaktır (Caponera, 1980: 233). Böylece, Afganistan'ın Helmend Suyolu üzerinde proje yapması engellenmiştir.

Bu hakemlik kararını önce İran kabul etmemiştir. Ancak bir yıl sonra İran kararın kabulüne rıza göstermiştir. Afganistan ise bu kararı kabul etmemiştir. Buna rağmen 20. yüzyılın sonlarına kadar söz konusu karar yürürlükte kalmıştır. 1886'da Helmend Suyolu, kendine yeni bir yol bulup yeni bir mecrada akmaya başlamıştır. Bu durum yeni bir uyuşmazlığa konu olmuştur. İran devleti bu uyuşmazlığı çözmek için İngiltere'nin hakemliğini istemiştir. İran'ın bu isteği üzerine, İngiltere 1903'te

Colonel MacMahon adlı bir kişinin liderliği altında bir grubu bölgeye göndermiştir. Bu grup 1905'e kadar bölgede kalıp 10 Nisan 1905'te karar vermiştir (Fahim, 2015: 57-58).

MacMahon kararında Helمند Suyolu'ndan üçte biri, İran'ın su hakkı olarak ayrılmıştır (Caponera, 1980: 234). Bu karar Afganistan devleti tarafından kabul edilmiştir. Ancak İran devleti, temsilcisinin kararı imzalamasına rağmen (Haqiqi, 2005: 283), söz konusu kararı, Goldsmid kararına aykırı görüp kabul etmemiştir. Dolayısıyla MacMahon hakemlik kararı uyuşmazlığa bir çözüm olmamıştır. 1938'te yeni bir uyuşmazlık ortaya çıkmıştır. Bir çözümü bulmak amacıyla Afganistan ve İran büyükelçiliği arasında görüşmeler bir daha başlamıştır (Ghubar, 1995: 735).

3.1.1. Afganistan ve İran Arasında Birinci Andlaşma

İlk olarak 1939'da Afganistan ve İran arasında Helمند Suyolu hakkında bir andlaşma, direkt görüşmelerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu andlaşma 16 madde olarak Kabul'da imzalanmıştır (Ghubar, 1995: 735).

1939 Andlaşması'nın ilk maddesinde, Helمند Suyolu'ndan İran'a eşit su hakkı verilmiştir. Andlaşma'nın ikinci maddesi, Afganistan'ın su üzerinde projeler yapmasını da yasaklamıştır (Naibkhel, 2008: 162-169). Böylece, Afganistan kendi sınırı içinde Helمند Suyolu üzerinde hiçbir proje yapamayacak durumuna getirilmek istenmiştir.

1939 Andlaşması, İran parlamentosu tarafından onaylanmış ve İran Kralı tarafından da imzalanmıştır. Ancak Afganistan Parlamentosu tarafından reddedilmiştir. Dolayısıyla, söz konusu andlaşma yürürlüğe girememiştir (Fahim, 2015: 62). Ayrıca, Afganistan devleti de İran'a bir yazı gönderip söz konusu andlaşmanın geçeriz olduğunu hatırlatmıştır (Muzhde, 2010: 51). Dolayısıyla, Afganistan ve İran arasında uyuşmazlık devam etmiştir.

3.1.2. Tarafsız Bir Komisyonun Kurulması

1947 yıllarda bölgede kuraklık nedeniyle su azalmıştır. İran bu kuraklık nedeniyle Afganistan devletini suçlamış ve bu iddiayı ispatlamak için tarafsız bir heyetin görevlendirilmesini istemiştir. Afganistan devleti böyle bir heyetin kurulmasına rıza göstermemiştir. Afganistan devleti Helمند Suyolu üzerinde bazı projeler başlatmıştı. İran ise bu projeleri Sistan bölgesinde kuraklığa sebep olduğunu iddia etmiştir. Bunun yanı sıra, İran da kendi sınır içinde Helمند Suyolu üzerinde projeler başlatmıştır. Bu projeler nedeniyle sınır bölgelerinde taşkınlar ortaya çıkmıştır. İşte bu durumlar, iki devlet arasında uyuşmazlığa neden olmuştur (Fahim, 2015: 63).

Söz konusu uyuşmazlığa bir çözüm bulmak için ABD bir arabulucu olarak bölgede çalışmayı önermiştir. Birkaç görüşmeden sonra Afganistan ve İran devleti tarafından "Tarafsız Komisyon" kurulmuştur ve 1950'de söz konusu Komisyon bölgede bir çalışma yapıp raporunu 1951'de Washington'da yayınlamıştır (Fahim, 2015: 64-65).

Söz konusu raporda, İran'da bulunan Sistan bölgesinin kuraklığının nedeni, Afganistan hükümetinin projeleri değil, o bölgede suyun beceriksiz ve olumsuz bir şekilde kullanılması olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, Rapora göre, İran'a giren su miktarı her zaman bölgede su ihtiyaçlarından daha fazla orandadır. Rapora göre, en kurak yılda bile, İran'a girmiş olan en az su oranı bir milyar metre küpten fazladır ve bu oran o bölgede tarımda kullanılan su miktarının iki katına eşittir. 1951 raporunda İran için saniyede 22 metre küp su yeterli sayılmıştır. Ayrıca, raporda, Afganistan projelerinin bölgede su akımının düzenlenmesinde ve taşkınları engellenmesinde olumlu rol oynadığı belirtilmiştir. Raporda söz konusu projelerin yapılması teşvik edilmiştir (Dominguez vd., 1951).

Tarafsız Komisyon'un raporu Afganistan tarafından kabul edilmiştir. Afganistan 1952'de İran'a bir yazı gönderip 1951 Tarafsız Komisyon'un raporuna dayanarak bir andlaşma imzalamayı önermiştir. İran devleti bu yazıya iki yıl sonra, yani 1954 'te cevap vermiş ve Tarafsız Komisyon'un raporunu kabul etmemiştir. Bundan sonraki yazışmalar ve görüşmelerde İran 1951 tarihli raporu ret etmiş, Afganistan ise söz konusu Rapordan vazgeçmemiştir. İran sonra saniyede 54 metre küp su (Muzhde, 2010: 76) da istemiştir, ancak Afganistan söz konusu miktarı kabul etmemiştir. Daha sonra Afganistan saniyede 4 metre küp suyu "iyi niyet" gereği olarak İran'a vermeyi kararlaştırmıştır. Böylece Afganistan, saniyede 26 metre küp suyu İran'a bırakmayı kabul etmiştir (Fahim, 2015: 70-75). 1965'te İran kendisi için saniyede 28 metre küp suyu talep etmiştir ancak bu miktar da Afganistan tarafından kabul edilmemiştir (Muzhde, 2010: 95-96).

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Afganistan ve İran arasında Helمند Suyolu üzerinde uyuşmazlık yaklaşık yüzyıl sürmüştür. Yani 1866'dan 1972'ye kadar iki devlet bir andlaşmaya varamamıştır. 1972'de İran andlaşma imzalamak için kendi hazırlığını göstermiş ve sonuçta 1973 Andlaşması elde edilmiştir.

3.1.3. 1973 Andlaşması

1972'de Afganistan ve İran, su üzerinde uyuşmazlıklara bir son verme ve bir andlaşma elde etmek amacıyla bir daha görüşmelere başlamıştır. Bu görüşmeler sonucunda 1973'te bir andlaşma ve iki ek protokol elde edilmiştir (Muzhde, 2010: 101-102; Naibkhel, 2008: 170-188).

1973 Andlaşması, 1951 tarihli Tarafsız Komisyon'un raporunun tavsiyelerine dayanmaktadır. Bu Rapora göre saniyede 22m³ su İran için yeterlidir. Ancak 1973 Andlaşması'nda, Afgan devleti saniyede 4m³ fazla suyu iyi niyet ve komşuluk hakkı olarak İran'a vermiştir. Dolayısıyla 1973 Andlaşması'nın ikinci maddeye göre, Afganistan, saniyede 26m³ su İran'ın hakkı olarak bırakmaya yükümlüdür (Naibkhel, 2008: 172). Bu miktar yılda 820 milyon m³ suya karşılık gelir (Fahim, 2015: 121).

1973 Andlaşması aynı yılda Afganistan Parlamentosu tarafından onaylanmış ve Afgan Kralı tarafından imzalanmıştır (Muzhde, 2010: 127). İran Parlamentosu da Andlaşmayı aynı yılda onaylanmıştır (Hafeznia vd., 2006: 100). Ancak onaylanmış belgeler iki devlet arasında değiş tokuş edilmeden önce, Afganistan'da askeri bir darbe yoluyla siyasal rejimi değiştirilmiştir. Dolayısıyla, Andlaşma'nın onaylanmış belgeler; ancak 1977'de iki devlet arasında değiş tokuş olmuş ve yürürlüğe girmiştir.

1973 Andlaşması'nın üçüncü ve dördüncü maddelerine göre, saniyede 26m³ su olağan ve olağan üstü yıllarda bırakılmaktadır. Kuraklık olduğu yıllarda bu miktar da düşecektir (Naibkhel, 2008: 172-174).

1973 Andlaşması'nın beşinci maddesinde, Afganistan geri kalan su üzerinde tam yetkiye sahiptir. Bu maddeye göre, saniyede 26m³ suyu İran'a bıraktıktan sonra, Afganistan kendi su payı üzerinde her türlü, su depolama, tarımsal ve hidroelektrik projelere üretebilmektedir ve İran'ın bu projelere karşı itiraz hakkı yoktur (Naibkhel, 2008: 175).

3.1.4. 1973 Andlaşması'nın Şimdiki Durumu

İki devlet kendi resmi görüşmelerinde 1973 Andlaşması'nın geçerliliğine karşı bir itirazda bulunmamıştır. 2001'de İran, 1973 Andlaşması'na dayanarak, Afganistan tarafından "Helمند Suyolu'nun akımının tıkanması" gerekçesiyle, BM'ne itiraz mektubu göndermiştir (United Nations, 2001). Bu itiraz eylemi, Helمند Suyolu'nda bir kuraklığın başlangıcına denk gelmektedir (Goes vd., 2015: 16). 2002'de Afganistan ve İran Devlet Başkanı arasında iki devletin işbirliğiyle ilgili bir belge imzalanmıştır. Bu Belge'nin 13. fıkrasında, 1973 Andlaşması'nın yürürlükte olduğuna vurgu yapılmıştır (Fahim, 2015: 117).

Ayrıca, 2005'ten beri, 1973 Andlaşması'nın 8. maddesi ve 1. protokolü uyarınca, Afganistan ve İran arasında Helمند Su Komisyonu kurulmuştur. Bu Komisyon, 1973'de andlaşmanın onaylanmasından sonra Afganistan ve İran'da savaş ve siyasi durumlarından dolayı devreye girememiştir. Söz konusu Komisyon'un işi, 1973 Andlaşması'nın uygulanıp uygulanmadığını gözetmektir. Ancak pratikte Komisyon'un işi, sadece iki taraf arasında bir diyalog olmuştur. Komisyon'un İranlı üyeleri onların (İran'ın) hakkı olan suyu elde edemediklerini ve Afgan üyeleri ise İran'ın hak ettiğinden fazlasını elde ettiğini iddia etmektedir (Thomasa ve Varzi, 2015: 14).

Tüm bunlar, yani İran'ın 1973 Andlaşması'na dayanarak Afganistan'a karşı itirazda bulunması, 2002'de Andlaşma'nın yürürlükte olduğuna vurgu yapması ve 2005'te Komisyon'un kurulmasına rıza göstermesi, aslında İran Devleti'nin 1973 Andlaşması'na karşı bir itirazda bulunmaması ve Andlaşma'nın yürürlükte olduğu anlamına gelmektedir. Çünkü söz konusu Komisyon 1973 Andlaşması'nın 1. Protokolü uyarınca kurulmuştur.

İran, 1973 Andlaşması uyarınca kendi hakkını elde etmediğini iddia etmektedir. Bu konuda BM'ne de 2001'de bir itiraz mektubu göndermiştir (United Nations, 2001). Ancak 2000 yıllarında bölgede aşırı kuraklık yaşanmıştır (Goes vd., 2015: 16). Buna rağmen, 2004'te İran Parlamentosu'nun araştırma merkezinin yayınladığı rapora göre, yılda yaklaşık 2 ve 3,2 milyar metre küp arasında su İran'da Sistan Deltası'na akmaktadır. Bu miktar suyun yıllık ortalaması 1,6 milyar metre küp olmaktadır (Samani, 2004: 12). Hâlbuki 1973 Andlaşması'na göre, İran'ın su hakkı yılda 820 milyon metre küptür. Dolayısıyla İran hakkından bir kat fazla su elde etmektedir. Bu arada tek istisna 1998-2001 dönemidir. Bu dönemde İran hakkından az su elde etmiştir. Ancak bu azlık Afganistan'ın su üzerinde bir eylemi nedeniyle değil bu yıllarda aşırı kuraklık olması nedeniyle, ortaya çıkmıştır (Samani, 2004: 13). Bunun yanı sıra, Afganistan, 1973 Andlaşması'nın üçüncü ve dördüncü maddeleri uyarınca, saniyede 26m³ su olağan ve olağan üstü yıllarda bırakmalıdır. Ancak kuraklık olduğu yıllarda bu miktar daha düşük bir orana inecektir (Naibkhel, 2008: 172-174).

Aynı şekilde, bazı İranlı yazarlar, örneğin, Emami (2002), Kohistaninijad (2007) ve Mojtahed-Zadeh (2002), 1973 Andlaşması'na karşı gelmektedir. Yazarlara göre, 1973 Andlaşması'nda İran'a çok az miktarda su hakkı ayrılmıştır. Söz konusu yazarlar, Andlaşma'yı o dönemdeki Soğuk Savaşın şartlarının bir sonucu saymaktadır. Adı geçen yazarlara göre, Afganistan'da SSCB'nin etkisini azaltmak ve Afganistan'ı SSCB'nden uzak tutmak için, İran rejimiyle ABD, Afganistan'a çok imtiyazlar vermiştir. Su konusu bu imtiyazların bir parçasıdır, Dolayısıyla söz konusu andlaşma bugün için uygun bir andlaşma değildir.

Ayrıca, 1973 Andlaşması'nın yalnız Helمند Suyolu hakkında olduğu iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre Farah ve Khash Nehri de uluslararası su yolu kavramına girmektedir. Dolayısıyla İran'ın bu iki nehirde de hakkı vardır (Thomasa ve Varzi, 2015: 12). Ancak Farah Nehri İran'a girmemektedir. Söz konusu nehir, bir kısmı Afganistan sınır içinde bulunan Hamoun-e-Sabari adlı bir göle girip sona ermektedir (United Nations Environment Programme [UNEP], 2006: 12,17). Özet olarak, Farah Nehri'nin İran da bir kısmı bulunmamaktadır. Aynı şekilde, Khash Nehri İran'a girmemektedir. Khash Nehri, Hamoun-e-Puzak adlı bir göle dökmektedir. Bu gölün yaklaşık %98'lik kısmı Afganistan'da bulunmaktadır (UNEP, 2006: 12,17). Dolayısıyla hem Farah hem de Khash Nehri ulusal nehir kavramına girmekte ve uluslararası nehirlerin özelliklerini taşımamaktadır (UNWC, 1998).

Arada bir andlaşmanın olmasına rağmen, 2001'de İran, gizli bir şekilde Afganistan'a geçip Helمند Suyolu'nu kazıp İran'a büyük oranda su akımını sağlamıştır (Fipps, 2007: 5). 2011'de İran sınır güçleri yeniden gizli bir şekilde Afganistan'a geçip Helمند Suyolu'nu kazıp İran'a daha yüksek oranda su akımını sağlamaya çalışmıştır. Ancak Afgan sınır güçleri engel olmuş ve çatışma yaşanmıştır (Palau, 2011: 2).

Bunun yanı sıra, İran'ın büyük oranda, sınır bölgesinde yeraltı suyunu pompalamayla çıkarması Afganistan'da yeraltı su eksikliğine neden olmuş ve Sistan Deltası'nın kuraklığa sebep olmuştur

(Fipps, 2007: 5). Dolayısıyla Afganistan değil, İran 1973 Andlaşması'na uygun davranmamıştır. Bu yüzden, Afganistan İran'dan, 1973 Andlaşması'na göre daha ziyade su kullanımı nedeniyle tazminat talep edebilmektedir (Fipps, 2007: 6; Fahim, 2015: 128).

3.2. Hakça Kullanımın Eşiğinde 1973 Andlaşması'nın Değerlendirmesi

Uluslararası su yolundan faydalanırken, hakça kullanım ilkesini göz önünde tutmak ve bu ilkeye karşı gelmemek gerekmektedir. Ancak hakça kullanımı tespit etmek için yürürlükte olan tek uluslararası sözleşme olarak, BM 1997 Sözleşmesi'nden söz edilebilmektedir. Dolayısıyla, Afganistan ve İran arasında 1973 Andlaşması'nın hakça kullanımın eşiğinde değerlendirilmesi için, BM 1997 Sözleşmesi'nin ilkelerine başvuracağız.

BM 1997 Sözleşmesi'nin 5. maddesinde, bir yandan, her kıyıdaş devlete bir uluslararası su yolundan kendi topraklarında faydalanma hakkını vermekte, diğer taraftan ise, devletlerden hakça ve makul kullanımı dikkate almasını istemektedir (UNWC, 1998). Dolayısıyla, hakça ve makul kullanım ilkesi, hem hakları hem de vecibeleri bir araya getiren bir ilkedir. Söz konusu ilke, bir yandan her devlete kendi topraklarında bulunan su yolundan faydalanma hakkını tanıyarak devletlerin egemenliklerine saygı göstermekte diğer yandan ise devletlere, kendi topraklarında su yolunu kullanırken diğer devletlerin haklarına zarar vermeme, vecibesini vermektedir (United Nations, 1996: 97). Afganistan ve İran arasında imzalanmış 1973 Andlaşması'nın ikinci maddesinde, Afganistan saniyede 22 m³ İran'ın su hakkı ve 4m³ suyu iyi niyet ve komşuluk hakkı olarak İran'a bırakmaktadır. Dolayısıyla, Andlaşma, hem Afganistan hem de İran, Helمند Suyolu'ndan faydalanma hakkını vermekte ve yukarı kıyıdaş olarak Afganistan'ın Helمند Suyolu'nu münhasır kullanmasına engel olmaktadır.

BM 1997 Sözleşmesi'nin 6. maddesinde, hakça ve makul kullanımını tespit eden bazı kıstaslar sıralanmıştır (UNWC, 1998). Sözleşme'nin 6. maddesinde bulunan kıstasları, 1973 Andlaşması'nın hakça ve makul kullanım anlayışına uygun olup olmadığını aşağıdaki paragraflarda ele alacağız.

BM 1997 Sözleşmesi'nin 6. maddesinin (b) ve (c) paragraflarında, her devletin suya bağlı sosyal ve ekonomik gereksinimleri ve her devlette suya bağlı nüfus oranı, hakça ve makul kullanımı tespit etmek için önem taşıyan kıstaslar olarak teyit edilmiştir (United Nations, 1996: 101). Söz konusu kıstasları göz önünde tutarsak Helمند Suyolu'nda yaşayan nüfus oranı Afganistan'da 7.758.000 ve İran'da ise 1.197.000'dir (Thomasa ve Varzi, 2015: 5-6). Buna göre, Afganistan'da Helمند Suyolu'na bağlı nüfus oranı İran'daki orana göre 6 kat fazladır. 1973 Andlaşması'na göre, İran saniyede toplam olarak 26m³ su bırakılmaktadır. Bu miktar su, Helمند Suyolun 1/7 oranına denk gelmektedir. Yani 1973 Andlaşması uyarınca, Helمند Suyolu'nun 1 payı İran'a ve geri kalan 6 payı Afganistan'a verilmiştir (Fahim, 2015: 127). Dolayısıyla, 1973 Andlaşması su dağıtımını açısından hakça kullanım ilkesini uygulamıştır.

BM 1997 Sözleşmesi'nin bir hedefi de uluslararası su yollarından optimum ve devamlı faydalanmasıdır. Bu konuyu 5. maddenin 1. paragrafında ele almaktadır (UNWC, 1998). Söz konusu paragrafta, optimum kullanımın her türlü eylemin bir amacı ve hakça kullanımın bir kıstası olduğuna işaret edilmiştir. Optimum kullanımın bir yüzü ise, su yolunun etkili bir şekilde muhafaza edilmesidir. Suyolunun etkili bir şekilde muhafaza edilmesine, suyu kontrol eden eylemler de dâhil olmaktadır. Bu bağlamda, su yolunu düzenlemek, taşkınları kontrol etmek ve su yolunu kirlenmeden korumak gibi eylemleri de içermektedir. Bu eylemler her ne kadar bir devletin kullanımına bir sınır da getirirse önemlidir. Söz konusu eylemler tek taraflı ve ortak bir şekilde işbirliğiyle gerçekleştirilebilmektedir (United Nations, 1996: 97). 1973 Andlaşması'nın 5. maddesinde, Helمند Suyolu'nda taşkınları kontrol etmek ve su yolunun akımını düzenlemek için tam yetki vermektedir. Andlaşma'nın 6. maddesinde, Afganistan su yolunun aşırı kirlenmemesinden yükümlüdür. 7. maddede ise, sınır bölgede, Helمند Suyolu üzerinde işbirliği neticesinde ortak çalışmalar da yapabilmektedir. Dolayısıyla, 1973 Andlaşması, hakça kullanımın diğer önemli bir kıstasını da göz önünde tutmaktadır.

BM 1997 Sözleşmesi'nde, hakça kullanımını tespit etmek için, çevresel kıstas olarak 6. maddesinin (a) paragrafında, coğrafik ve hidrolojik kıstaslardan söz edilmektedir (UNWC, 1998). Coğrafi açıdan, bir uluslararası suyunun bir ülke de bulunan uzunluğu, hakça kullanımın tespiti için bir kıstastır. Hidroloji açısından, her devletin suyunu, kaynak açısından katkısı, diğer bir kıstastır. Eğer kıyıdaş devletler arasında bu kıstaslara göre büyük farklılık bulunmaktaysa su dağıtımın paylarını da etkileyebilir (United Nations, 1996: 101). Bu kıstasların eşliğinde 1973 Andlaşması'nı değerlendirecek olursak bir yandan Helمند Suyolu'nun 1400 km uzunluğunun %81,4'ü ülke içinde ve geri kalanı ülke dışında akmaktadır (Azimi, 2011: 45; Goes vd., 2015: 2). Diğer yandan söz konusu suyunun tüm kaynakları yalnızca Afganistan'dan kaynaklanmakta ve İran'ın, kaynak açısından Helمند Suyoluna hiç katkısı olmamaktadır (Favre ve Kamal, 2004: 37, 65). Bu nedenle, 1973 Andlaşması'nda belirtilmiş iki devletin su hakları, hakça kullanım ilkesine uygun bir şekilde düzenlenmiştir.

BM 1997 Sözleşmesi'nin, 5. maddesinin 2. paragrafında ve 6. Maddesinin 2. paragrafında, hakça kullanımını kolaylaştırmak için, kıyıdaş devletleri işbirliğine davet etmektedir (UNWC, 1998). Andlaşma'nın, 8. maddesinin 1. paragrafında, kıyıdaş devletlerin işbirliği ayrı olarak ele alınmaktadır. Söz konusu maddeye göre, kıyıdaş devletler, ülke egemenliğini, toprak bütünlüğünü göz önünde tutarak işbirliği yapmalıdırlar (UNWC, 1998). BM 1997 Sözleşmesi, kıyıdaş devletlerin işbirliğini, hakça kullanım için temel bir unsur olarak düzenlemektedir (United Nations, 1996: 105). Uluslararası suyolundan faydalanmayla ilgili kıyıdaş devletlerin işbirliği, BM 1997 Sözleşmesi'ne göre iki yolla ele alınmalıdır. Birincisi, devletler arasında bilginin değiş tokuş edilmesidir. Bu konu, Andlaşma'nın 9. maddesinde ele alınmıştır. İkincisi, danışma ve görüşme yoluyla sorunları çözmektir. Bu konu ise, 11. maddede ele alınmaktadır (UNWC, 1998). Afganistan ve İran arasında 1973 Andlaşması, iki devlet arasında işbirliğine önem vermekte ve bu konuda belli düzenlemeler getirmektedir. Andlaşma'nın 8. maddesinde, iki devlet Helمند Su Komisyonu'nu kurmaktadır. Söz konusu Komisyon her iki devlet vatandaşlarından oluşturulmalıdır. Komisyon'un yetkileri ve sorumlulukları 1. Protokolde düzenlenmiştir. Söz konusu Komisyon'un genel amacı, 1973 Andlaşması'nın uygulanmasını gözlemlemek ve bu konuda bilgi edinmek ve paylaşmaktır. Aynı şekilde, 1973 Andlaşması'nın 9. ve 11. maddesinde, tüm sorunların danışma ve görüşme yollarıyla çözümlenmesini belirtmiştir (Naibkhel, 2008: 176-77). Böylece, 1973 Andlaşması, kıyıdaş devletler arasında işbirliğinin her iki yolunu ele almakta ve hakça kullanımın diğer bir kıstasına da uygun düzenlemeler getirmektedir.

4. HARİRUD-MURGHAB SUYOLU VE İRAN İLE TÜRKMENİSTAN

Harirud-Murghab Suyolu ülkenin batı ve kuzey batısında bulunmaktadır. Bu suyunun en büyük kolu, 850 km uzunlukta Harirud Nehri'dir. Bu uzunluğun 650 km Afganistan'ın sınırları içindedir (Azimi, 2003: 44; Fahim, 2012: 99). Harirud Nehri önce Afganistan ve İran arasında 60 km uzunlukta bir sınır oluşturmakta ve sonunda İran ve oradan Türkmenistan'a girip kumlu çöllerde yok olmaktadır. Harirud-Murghab Suyolu'nun ikinci büyük kolu 800 km uzunlukta Murghab Nehri'dir. Murghab Nehri'nin 800 km uzunluğundan 450 km Afganistan'da akmakta ve Afganistan ile Türkmenistan arasında 30 km sınır oluşturmaktadır. Murghab Nehri, topografik koşullardan dolayı, şimdiye kadar Afganistan'da faydalı olmamıştır ve hiç kullanmadan Türkmenistan'a akmaktadır (Hanasz, 2012: 4). Harirud-Murghab Suyolu, Afganistan'ın 77604 km² (%12.02) bölgesini kapsamaktadır (Azimi, 2011: 44). Söz konusu suyunun Afganistan'da yaklaşık 2 milyon bağlı nüfus yaşamaktadır (Fahim, 2012: 88). Harirud-Murghab Suyolu'nun tüm kaynakları Afganistan'dan gelmektedir. İran ve Türkmenistan'ın bu suyunu kaynağından katkıları yoktur (Ezati vd., 2011: 101).

Harirud-Murghab Suyolu hakkında kıyıdaş devletler arasında şimdiye kadar hiçbir andlaşma imzalanmamıştır (Palau, 2011: 6). Bu durum, kıyıdaş devletler arasında uyuşmazlıklara neden olmaktadır.

2000'de İran ve Türkmenistan kendi sınır bölgesinde Harirud Nehri üzerinde "Dostluk Barajı" adlı bir proje yapmıştır (İran-Türkmenistan Friendship Agreement, 2000). Bu Proje, iki devletin 150 milyon metre küp topraklarına su vermekte ve su açısından İran'ın Meşhet şehrinin tüm gereksinimlerini karşılamaktadır.

nimlerini karşılamaktadır. Dostluk Projesi'nin çalışmaları 2005'te sona ermiştir. Söz konusu Proje yapılırken, tüm suların kaynak ülkesi olarak Afganistan'a, ne İran ne de Türkmenistan danışmamıştır (Palau, 2011: 6; Fahim, 2012: 100).

Afganistan'da, 1980'da %25'e kadar işi bitirilmiş olan "Salma Barajı" projesine, 2006'da yeniden çalışılmaya açılmıştır. Bu proje, Afganistan'da Harirud Nehri üzerinde yapılmaktadır (Ezati vd., 2011: 101). "Salma Barajı" projesinin çalışmaları %95'a kadar varmıştır ve kısa zamanda sona erecektir (Kohandazh, 2014). Salma Barajı, 547 milyon metre küp su kapasitesine sahip olan bir projedir. Söz konusu projeye Afganistan 80,000 hektar tarımsal topraklara su vermeyi ve 42 Mega-Vat elektrik üretmeyi planlamaktadır (Peterson, 2013). Dolayısıyla, söz konusu baraj, İran ve Türkmenistan'ın ortak projesini (Dostluk Barajı) büyük ölçüde etkileyecek (Palau, 2011: 6) ve bu iki ülkeye akmakta olan Harirud Nehri'nin su akımını %73 oranda azaltacaktır (Peterson, 2013). İran ve Türkmenistan bu durumu engellemek için itirazda bulunmuştur (Hanasz, 2012: 4). Ancak arada bir anlaşma olmadan dolayı bir sonuç elde edilememiştir. Dolayısıyla, İran birkaç defa gizli şekilde silahlı eylemlerde bulunmuştur ve Salma Barajı'nın yapılmasına engel olmaya çalışmıştır (Saber, 2010; Peterson, 2013).

Harirud-Murghab Suyolu'yla ilgili, üzerinde durması gereken iki önemli husus vardır. Birincisi, suyolunun mevcut ve gelecekteki (potansiyel) kullanımın eşitliliği ve ikincisi ise, sebepsiz zenginleşme konusudur. Bu iki hususu aşağıdaki paragraflarda kısaca ele alacağız.

Birinci husus; uluslararası suyun mevcut ve gelecekteki (potansiyel) kullanımın eşitliliğin hakça kullanımının bir kıstas olduğudur. Bu konuyu Uluslararası Hukuk Komisyonu, BM 1997 Sözleşmesi'nin (e) paragrafında kendi yorumlarında ele almıştır ve bu iki kullanım arasında hiç bir öncelik tanımamaktadır (United Nations, 1996: 101). Dolayısıyla, bu iki kıstasın aynı değeri taşıdığını belirtmemiz gerekmektedir.

Mevcut ve gelecekteki kullanımın birbiriyle aynı değerde olduğundan ve hiç birinin önceliği olmadığından bir sonuç çıkarabilmektedir; bir devlet suyu kullanırken münhasır bir hakka sahip olmayıp diğer devletlerin gelecekteki kullanımına engel olamaz. Aynı şekilde, "Gabčikovo-Nagymaros Projesi" ile ilgili Uluslararası Adalet Divanı kararında, Slovakya'nın, Danub Nehri üzerinde, tek taraflı projesi uluslararası hukuka aykırı sayılıp kıyıdaşlar arasında işbirliğinin gerekliliğini benimsenmiştir (Gabčikovo-Nagymaros Projesi Davası, 1998). Bunun yanı sıra, McCaffrey'e göre (2007: 396), yukarı kıyıdaşın yeni ya da gelecekteki kullanımları, aşağı kıyıdaşın suyolunun tüm suyunu kapsayan projelere rağmen, müsaade edilebilir. Bu durum aşağı kıyıdaşın mevcut kullanımlarına bir zarar oluştursa da bir sorun olamaz. Çünkü uluslararası suyun üzerinde her kıyıdaş devletin hakkı vardır.

Yukarıda belirttiğimiz konuları göz önünde tutarak, bir yandan, İran ve Türkmenistan'ın "Dostluk Barajı" projesi tek taraflı bir proje sayılmaktadır. Çünkü söz konusu barajın tüm suları Afganistan'dan gelmekte ve üzerinde her türlü proje yapılabilmesi Afganistan'a danışma gerektirmektedir. Dolayısıyla, bu durum, hakça ve makul kullanım ilkesine aykırı bir durumdur. Diğer yandan, Harirud-Murghab Suyolu'nda, Afganistan'ın projelerine bir engel yoktur. Çünkü bir kıyıdaş devlet olarak Afganistan'ın, söz konusu suyu üzerinde hakkı vardır ve diğer kıyıdaşların projeler nedeniyle, kendi hakkından mahrum olmayacaktır. Dolayısıyla, Salma Barajı ve Afganistan'ın gelecekteki muhtemel diğer projeleri, uluslararası hukuka aykırı bir eylem sayılmamaktadır.

İkinci husus ise; sebepsiz zenginleşmedir. Ulusal hukukta, eğer bir kişi makul, meşru ve adil olmayan yollarıyla bir mülki sahip olursa sebepsiz zenginleşme söz konusu olacaktır. Başka bir deyişle, diğerlerin harcamaları ve çabalarıyla elde edilmiş mülkü de sebepsiz zenginleşmeye konu olmaktadır (Thomson West, 2006: 748; Vohryzek-Griest, 2008: 7). Bu durumda, sebepsiz olarak zenginleşmiş kişinin ya da tarafın, harcamalarda katkıda bulunması gerekmektedir (Vohryzek-Griest, 2008: 7). Aynı şekilde, eğer uluslararası düzeyde bir devlet sebepsiz olarak ikinci devletin çabaları ve harcamaları neticesinde bir mülkü elde ederse sebepsiz zenginleşme söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla, ikinci devlet söz konusu harcamaları talep edebilmektedir (Upreti, 2006: 135-36). Sebepsiz zenginleşme²

² Sebepsiz zenginleşme (İng. unjust enrichment) uluslararası hukukun genel ilkelerinden sayılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz (Upreti, 2006: 135-37; Friedmann, 1963: 295; Schreuer, 1974).

uluslararası su hukukunda da önemli bir konudur. Eğer aşağı kıyıdaş bir devlet, yukarı kıyıdaşın suyunu kontrol etmek ve düzenlemek için gösterdiği çabalar ve harcadığı paralar nedeniyle, bedava olarak düzenlenmiş sudan faydalanırsa sebepsiz zenginleşme söz konusudur. Bu durum, hakça kullanım ilkesine aykırıdır. Dolayısıyla, aşağı kıyıdaşın suyu kontrol etme ve düzenleme çabaları ve harcamalarında katkıda bulunması gerekmektedir (Upreti, 2006: 136).

Sebepsiz zenginleşme hususunu göz önünde tutarak belirtmemiz gerekir ki, Harirud-Murghab Suyolu üzerinde bir andlaşmaya yönelik çabalarında, İran ve Türkmenistan'ın da Afganistan içinde su kontrol projelerine finansal olarak destek olmaları, gerekli bir koşuldur. Yoksa söz konusu ülkele- rin, hiç çabaları ve harcamaları olmadığı halde bir başka devletin finansal harcamalarıyla su sahibi olmaktadır. (Fipps, 2007: 9).

5. KAMU SUYOLU VE ORTA ASYA ÜLKELER

Amu Suyolu, Afganistan'ın kuzey ve doğu kuzey bölgesinde akan nehirlerden oluşan suyoludur. Bu havzanın en büyük nehri 2540 km uzunlukta Amu Nehri'dir. Amu Nehri Afganistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında 1800 km uzunlukta sınır oluşturmaktadır. (Fahim, 2012, s. 92) Bu nehrin su kaynaklarının %40'ı Afganistan'dan ve % 60 Tacikistan'dan gelmektedir. Amu Suyolu ülke içinde ve dışında 227800 km² bölgeye kapsamaktadır. Bu miktarın % 39'u yani 90692 km² Afganistan içinde yer almaktadır (Azimi, 2011: 44; Mith ve Pitter, 2003: 36).

SSCB'den önce Rusya, Afganistan'ın kuzey sınıra kadar gelmiş ve İngilizler ise Hindistan'ı sömürge altına almıştır. Bu iki sömürgeci devlet arasında Afganistan tampon devlet (İng. buffer state) olarak kalmıştır. Bu nedenle, Rusya ve İngiliz Hindistan'ı ve sonra Afganistan arasında Amu Suyolu'nu ilgilendiren sınır andlaşmaları düzenlenmiştir. Afganistan sınırları hakkında ilk andlaşma, Rusya ve Afganistan adına İngiltere arasında 1843 tarihli, Ticaret ve Ulaşım Andlaşması'dır. 1843 Andlaşması'nda Amu Suyolu'nda ticaret ve ulaşım ile ilgili konular düzenlenmiştir. Andlaşma'da Amu Suyolu Afganistan ve Rusya arasında bir sınır olarak tespit edilmiştir (Food & Agriculture Org [FAO], 1985: 47). 1895'te Rusya ve İngiltere arasında mektup değiş tokuşu olmuş ve Hindu-Kuş dağlarıyla Victoria Gölü arasında bir sınır çizilmiştir (Ahmad ve Wasiq, 2004: 36-37).

5.1. SSCB Dönemindeki Su Anlaşmaları ve Afganistan

Aral Su Havzası Orta Asya'nın kalbinde yer almakta ve yaklaşık 1,8 milyon km² alanı kapsamaktadır. Aral Su Havzası'nda yedi ülke bulunmaktadır; bunlar, Türkmenistan, Kazakistan, Afganistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve İran'dır. Afganistan ve İran hariç, diğer tüm ülkeler SSCB'nin hâkimiyeti altında kalmıştır. Dolayısıyla, Aral Su Havzası'nın %83'ü eski SSCB ülkesinde bulunmuştur. 1996'da söz konusu havzada, 45,2 milyon (37,3 milyon eski SSCB'de ve 7,9 Afganistan'da) kişi yaşamıştır. Eğer nüfusun artış oranı % 1,5 farz edilirse 2002'de Aral Su Havzası'nda nüfus oranı 49 kişiye ulaşacakmış (Micklin, 2002: 506). Böylece, bu oran bugüne kadar 49'dan daha fazladır.

Aral Su Havzası'nda iki büyük uluslararası su yolu olarak Amu Suyolu ve Syr Suyolu (Amu Darya ve Syr Darya) ve bu iki su yolunun akımının son noktası olarak Aral Gölü bulunmaktadır (Micklin, 2002). Amu Suyolu, Afganistan, Tacikistan ve Kırgızistan'da bulunan Pamir dağlarından kaynaklanmaktadır. Amu Suyolu'nun uzunluğu 2400 kilo metredir. Amu Suyolu, Afganistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasında sınır oluşturmakta ve son olarak Aral Gölü'ne dökülmektedir. Söz konusu su yolunun yıllık su akımının potansiyeli yaklaşık 79 km³'tür. Amu Suyolu Türkmenistan ve Özbekistan için ecnebi bir kaynaktır, çünkü bu iki ülkelerin Amu Suyolu'na hiçbir katkıları yoktur (Micklin, 2002).

SSCB, kendi coğrafi koşulları, güçlü ekonomi ve askeri gücüne dayanarak, kendi topraklarında bulunan su yollarını tek yönetim altına almıştır. SSCB'de Aral Su Havzası'nın yöntemi iç işlere ait bir ko-

nuydu, Dolayısıyla, SSCB'de bulunan tüm suyollarıyla ilgili uyuşmazlıklar hakkında Moskova karar vermiştir. Afganistan SSCB içinde bulunmadığı için su konusundan uzak tutulmuştur (Micklin, 2002: 506).

SSCB döneminde, Aral Su Havzası'nda su paylaşım ve dağıtımını 1980 tarihli kararlar ve protokollerle yönetilmiştir. 1980 yılında SSCB Aral Gölü'nün kuraklık hakkında endişe başlamıştır. Bu sorunu ortadan kaldırmak için Aral Su Havzası'nda belli su paylarının belirtilmesine ve Aral Gölü'nde belli oranda su bırakmasına yönelik çalışmalar başlamıştır. Bu bağlamda, 1987'de SSCB'nin Su Kaynaklarının Bakanlığı tarafından, kıyıdaş ülkeler için Amu Suyolu'ndan paylar ayrılmıştır. Bu paylaşım 566 Protokol adı altında, SSCB üyeleri olan dört ülke (Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan) tarafından kabul görmüştür. Bu Protokol'de, adı geçen dört ülke için 61,5 milyar km³ ve Afganistan için 2,1 milyar km³ su ayrılmıştır (Ahmad ve Wasiq, 2004: 33).

Afganistan ve SSCB arasında ilk andlaşma, 1921 tarihli Dostluk Andlaşması'dır. 1921 tarihli Andlaşması'nda Amu Suyolu'ndan söz edilmemiştir. Ancak 9. maddesinde, 19. yüzyılında Afganistan'a ait sınır bölgelerinin geri Afganistan'a devredilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece, Amu Suyolu dolaylı bir şekilde sınır olarak tespit edilmiştir. Andlaşmada su paylaşımı ve ulaşım gibi konulardan bahsedilmemiştir (Naibkhel, 2008: 69-74).

1926'da Amu Suyolu içinde bulunan, "Orta-Tugai" adlı adadan Rus askerlerinin çıkması ve Afganistan askerlerinin girmesi hakkında iki devlet arasında bir Protokol imzalanmıştır. Bu Protokol uyarınca, söz konusu adanın mülkiyeti hakkında bir komisyon oluşturulmuştur. Sonucu olarak, "Orta-Tugai" adası Afganistan'a verilmiş ve Rus askerleri adadan çıkmıştır. 1931'de sınırla ilgili uyuşmazlıkların çözülmesi için, Afganistan ve SSCB arasında 5 yıl süreli bir andlaşma daha düzenlenmiş ve 1936'da söz konusu süre 1946'ya kadar uzatılmıştır (Naibkhel, 2008: 75-86). Tüm bu andlaşmalar çoğunlukla sınırla ilgilidir ve Amu Suyolu'nun yönetimi ve paylaşımı hakkında bir kural içermemektedir.

Çalışmamızla ilgili olan, Afganistan ve SSCB arasında iki önemli andlaşma vardır. Bunlar; "1946 Tarihli Afganistan ve SSCB Arasında Sınır Andlaşması" ve "1958 Afganistan Krallık Devleti ve SSCB Arasında Sınır Andlaşması" olarak, Amu Suyolu'nun kullanımını da ilgilendirmektedir (Naibkhel, 2008: 87-121).

13 Haziran 1946'de Afgan-Sovyet Andlaşması'nda, Amu Suyolu iki devlet arasında sınır olarak tespit edilmiştir. Andlaşma'nın 1. maddesinde, Afganistan ve SSCB arasında sınır çizgisi, Amu ve onun kolu olarak Panj Suyolu'nun ulaşım elverişiyle kısımlarında thalweg çizgisi ve ulaşım elverişli olmayan kısımlarda da suyolunun orta çizgisidir. 1946 Andlaşması'nın 3. maddesinde, Amu ve onun Kolu olan Panj Suyolu'nun ulaşım elverişli kısımlarda bulunan adalar Afganistan'a ait sayılmıştır. Böylece, Afganistan dolaylı bir şekilde Amu Suyolu ve kolundan ulaşım için faydalanabilmiştir (Naibkhel, 2008: 88-9).

1946 Andlaşması'nın yanı sıra, iki devlet arasında birçok protokol değiş tokuşu olmuştur. Protokollerin üçüncü değiş tokuşunda, iki devletin su azaltan ve su akımını yavaşlatan çalışmaları yasaklanmıştır. Ancak bu yasaklama Amu Suyolu'yla değil Murghab ve Kushka Suyolu'yla ilgilidir ve Murghab'la Kushka Suyolları, Amu Suyolu'nun kollarından değildir (Ahmad ve Wasiq, 2004: 37).

18 Ocak 1958'de Afganistan ve SSCB arasında yeni bir andlaşma düzenlenmiştir. 5 kısım ve 51 maddeden oluşmaktadır (Naibkhel, 2008: 92). 1958 Andlaşması'nda 1. kısım sınır çizgisiyle ilgili kural- lar düzenlenmektedir. Andlaşmada sınır çizgisi 1946 Andlaşması'na göre tespit edilmiştir (1.madde).

İkinci kısım suyollarından faydalanmayla ilgilidir. Bu kısım, 7. maddeden 21. maddeye kadar toplam 16 maddeden oluşmaktadır. 7. maddenin 2. paragrafında, sınır suyolları, sınıra ve sınır suyollarına ulaşan suyolları, uluslararası suyolları olarak tespit edilmektedir. Aynı maddenin 3. paragrafında ise, ulusal suları söz konusu andlaşmanın kapsamı dışında tutulmaktadır. 8. maddenin 1. paragrafa göre, uluslararası suyolundan her devlet, ülkesinde bulunan kısmından sınırsız bir şekilde faydalanabilir. Aynı maddenin 2. paragrafında, her iki devlete suyolundan ulaşım amacıyla kullanım izni verilmiştir (Naibkhel, 2008: 88-9).

Özet olarak, 1958 Andlaşması'nın 2. kısmında; ulaşım ve diğer amaçlar için Amu Suyolu'nun kullanımı (8. madde), hayvanların sulanması (14. madde) ve suyolunun temiz tutulmasıyla ilgili kural düzenlenmiştir (9, 10, 11, 12, 13 ve 15. madde) (Naibkhel, 2008; Ahmad ve Wasiq, 2004: 38). Bir diğer önemli konu, Andlaşma uyarıcı, kıyıdaş devletlerin bilgi değiş tokuş yükümlülüğüdür (17. madde). 18. maddede ise, suyun doğal akımını engel olan her türlü eylem yasaklanmıştır. Aynı şekilde, 9, 10, 11 ve 19. maddede, suyolunun doğal akımını değiştiren, diğer kıyıdaşların kıyısına zarar veren ve 1958 Andlaşması'na göre çizilen sınır çizgisini değiştiren tek taraflı eylemler yasaklanmıştır (Naibkhel, 2008: 103-05, 108).

Ayrıca, Afganistan ve SSCB, 1958'de Amu Suyolu'nun çok boyutlu kullanımıyla ilgili bir protokol imzalamıştır. Aynı şekilde, 1961'te ekonomik ve bilimsel işbirliğiyle ilgili ve 1964'te Amu'yla Panj (Amu Suyolu'nun bir kolu) sularının enerji alanlarında kullanımıyla ilgili andlaşmalar düzenlemiştir. Bu andlaşmalara göre, hem Afganistan hem de SSCB'nin üye devletleri Amu ve Panj Suyolu üzerinde tek taraflı çalışmalar yasaklanmış ve her türlü çalışma için tüm kıyıdaşların rızası şart koyulmuştur (Ahmad ve Wasiq, 2004: 38-39).

5.2. SSCB'yle İmzalanmış Andlaşmaların Bugünkü Durumu

Bir önceki başlık altında anlattıklarımıza göre, Afganistan Amu Suyolu'yla ilgili SSCB'yle birçok andlaşmalara taraf olmuştur. Ancak 1991'de eski SSCB'nin bozulması ve yerini bugünkü Orta Asya cumhuriyetlerine bırakmasından dolayı, Afganistan'a karşı bu yeni haleflerin hukuksal sorumluluğu tartışmalı bir konu olmuştur. Aslında, bir devlet bir andlaşmaya taraf olunca, o devletin ülke ve taraf olduğu andlaşması arasında hukuksal bir bağ oluşmaktadır. Bazen devlet değiştikten sonra halef devletler bu bağa saygı göstermemekte ve sorun çıkartmaktadır (Aust, 2014).

Bu bağlamda, Afganistan ve eski SSCB'yle yapılmış andlaşmalarla ilgili iki soru ortaya çıkmaktadır; birincisi, söz konusu andlaşmaların bugün yürürlükte olup olmadığıdır, ikincisi, söz konusu andlaşmalarda Afganistan için Amu Suyolu'nda belli bir hakkın ayrılıp ayrılmadığıdır. Bu konu aşağıdaki paragraflarda ele alınacaktır.

Devletlerin sınırları ve ülkeleriyle ilgili andlaşmalar halef devletler için de yükümlülükler ve haklar üretmektedir. Bu konu 1978 Viyana Devletlerin Antlaşmalarına Ardıl Olma Andlaşması'nın 11. maddesinde ele alınmıştır (United Nations, 2005). Aynı şekilde, uluslararası teamül hukukuna göre, Orta Asya'da sınırlarla ilgili, SSCB'nin yaptığı andlaşmalar hukuksal açıdan, halef devletler için geçerlidir (Polat, 2002).

1978 Viyana Andlaşması, sınır ve ülkesel andlaşmalar hakkında düzenlemeler getirmektedir. Ancak suyollarının paylaşım ve dağıtımıyla ilgili andlaşmalar hakkında bir kural taşımamaktadır. Dolayısıyla, 1978 Viyana Andlaşması'na göre, Amu Suyolu'nun şimdi de Afganistan'la Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında geçerli bir sınır olduğunu anlamaktayız.

Dr. S. Vinogradov'a³ göre, devletlerin birbirine halef olma durumu çok karmaşık bir konudur. Ona göre, genel olarak uluslararası su hukuku ışığında, halef devletler, seleflerin yaptığı suyla ilgili andlaşmalara bağlıdır (Ahmad ve Wasiq, 2004: 39). Bunun yanı sıra, SSCB'nin halefler olarak, tüm Orta Asya Ülkeleri, 1992 Andlaşması'nda SSCB'nin üstlendiği yükümlükleri kendileri de üstlerine almıştır (Wegerich, 2011: 275).

Yukarıda anlattıklarımızdan anlaşılır ki, Afganistan ve SSCB arasında yapılmış andlaşmalar, şimdiki halef devletlerle de geçerli andlaşmalar olarak yürürlüktedir. Ancak tüm bu andlaşmalarda Afganistan için su kullanımının miktarı belli olmamıştır. Bunun nedeni de belki o dönemde kuzey Afganistan'da su kullanımının düşük olmasıdır. Çünkü Afganistan o dönemde kuzeyde su kullanımı

³ Dr. S. Vinogradov İskoçya'da Dundee Üniversitesinde araştırmacı olarak çalışmaktadır. Vinogradov, Uluslararası Hukuk Derneğinde, Su Kaynakların Komitesi'nin eski üyesi olarak kalmış ve uzun süre ulusal ve uluslararası su hukuku ve su politika hakkında "Kluwer Law" kitaplar dizisinin editörü olarak çalışmıştır (Ahmad ve Wasiq, 2004: 40).

için hem ekonomik hem de teknolojik açıdan uygun halde değilmiş. Bu yüzden, Afganistan daha detaylı bir andlaşma yapmaya gerek duymamıştır (Ahmad ve Wasiq, 2004: 40). Ancak Afganistan'ın gelecekteki tarımsal ve enerji üretimiyle ilgili projeler aşağı kıyıdaşların, özellikle Özbekistan ve Türkmenistan'ın büyük projelerini olumsuz bir şekilde etkileyecektir (Wegerich, 2011: 287).

5.3. SSCB'den Sonraki Dönemde Su Andlaşmaları ve Afganistan

Afganistan Aral Su Havzası'na %10 katkıda bulunmaktadır. Buna rağmen, SSCB'den sonra hiçbir andlaşmaya veya su yolu yönetim kuruluşuna taraf edilmemiştir. (Rahaman, 2012: 476). SSCB dağıldıktan sonra 1991'de Orta Asya ülkeleri bir araya gelmiş ve su yolları hakkında bir andlaşma düzenlemeye yönelik çalışmalar başlamışlardır. Sonuç olarak, 1992'de uluslararası su yollarının ortak yönetimi ve muhafazası hakkında bir andlaşma imzalanmıştır (Wegerich, 2011: 275). Andlaşmada, kıyıdaş devletler arası Amu Suyolu'nun su dağıtımı eskisi gibi, 566 Protokolü ve Syr Suyolu su dağıtımı da 413 Protokolü'ne göre düzenlenmiştir (Ahmad ve Wasiq, 2004: 34). Bu Andlaşma'nın 7. maddesine göre, 2008'de Devletler Arası Su Eşgüdümü Komisyonu'nu "Interstate Commission on Water Coordination (ICWC)" kurulmuştur (Rahaman, 2012: 489). ICWC devletlerin su yönetimi organlarının başkanlarından oluşmakta ve yılda birkaç kere toplanmaktadır. Kıyıdaş devletler arasında su dağıtımı ICWC tarafından yapılmaktadır (Ahmad ve Wasiq, 2004: 34; Micklin, 2002: 516-17).

1993'te 5 cumhuriyetin (Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Kazakistan) cumhurbaşkanları bir araya gelmiş ve Aral Su Havzası'yla ilgili diğer bir andlaşmayı imzalamıştır. Bu andlaşmada, Aral Su Havzası'nın Sorunlarla İlgili Devletler Arası Konsey "Interstate Council on the Problems of the Aral Sea Basin (ICAS)", kurulmuştur. Bu Konsey'in amacı Dünya Bankası ve diğer uluslararası destekleyicilerden mali destek elde edilmektir (Micklin, 1998: 406-09).

Amu Suyolu Afganistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da bulunmakta ve 2.574 kilo metre uzunluğuyla 6 milyon hektar toprağa su vermektedir. (Rahaman, 2012: 475). Bu orandan 2,3 hektar Özbekistan'da, 1,7 hektar Türkmenistan'da, 0,5 hektar Tacikistan'da 0,1 hektar Kırgızistan'da ve 1,16 hektar ise Afganistan'da bulunmaktadır (Ahmad ve Wasiq, 2004: 25).

Amu Suyolu'nun kaynaklarının ve yıllık su akımının çoğu Tacikistan ve Afganistan'dan gelmektedir. Ancak aşağı kıyıdaş olan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın, suya katkısı çok düşük olduğu halde, çok büyük miktarda su kullanılmaktadır. Türkmenistan ve Özbekistan'da su çok faydalı olan pamuk tarımında kullanılmaktadır. Orta Asya'da su %90 tarımda kullanılmaktadır. Bu oranın %85'i, suya katkısı çok düşük aşağı kıyıdaş olan ülkeler tarafından kullanılmaktadır (Rahaman, 2012: 476).

1998'de Syr Suyolu'yla ilgili Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan arasında bir andlaşma düzenlenmiştir. Ancak Amu Suyolu'nda su ve enerji paylaşımıyla ilgili şimdiye kadar bir andlaşma yoktur. Tacikistan 1998'den beri, bir andlaşmanın düzenlenmesi konusunda öneride bulunmuştur. Ancak bir sonuca varamamıştır. Çünkü Türkmenistan ve Özbekistan böyle bir andlaşmaya gerek hissetmemektedir (Ahmad ve Wasiq, 2004: 35).

1996'da Özbekistan ve Türkmenistan Cumhurbaşkanları tarafından, kendi aralarında Amu Suyolu'nun paylaşımıyla ilgili bir andlaşma imzalanmıştır. 1996 Andlaşması, iki devletin sınır içinde bulunan Amu Suyolu'nun yönetimi, tarımsal amaçlarla su kullanımı ve uyuşmazlıkların çözülmesini ele almaktadır. Bu andlaşmaya göre, Özbekistan yapılan projelerin harcamalarını üstlenmiş ve Türkmenistan'da yapılan projeler için de alan kiralamıştır (Wegerich, 2011: 286).

Ayrıca, Türkmenistan, tek taraflı olarak, büyük proje şeklinde, 1.100 km uzunlukta, Kara Kurum Kanalı'nı icat etmiştir. Bu kanal yüksek oranda Amu Suyolu'nun suyunu Türkmenistan'ın doğudan merkeze kadar aktarmaktadır. Bu uzun yolculuk sırasında Kara Kurum Kanalı'nın %50 suyu boşa gitmektedir (Fahim, 2012: 95). Buna rağmen, Türkmenistan kendi tarım alanını 1990'daki 1.329.000 hektardan 2003'te 1.843.000 hektara kadar yükseltmiştir. Böylece Türkmenistan'ın su kullanım oranı, 22.435 km³'ten 27.958 km³'e ulaşmıştır (Wegerich, 2011: 281).

Tacikistan ise, bir yandan, kendi tarım alanını 1999'da 200.000 hektara yükseltmiştir (Spoor ve Krutov, 2003). Diğer yandan, elektrik üretmek için Amu Suyolu üzerinde 14 büyük proje düzenlenmektedir. Bu projeler 4 milyar dolarlık harcama gerektirmektedir. Aynı şekilde Özbekistan, Amu Suyolu'ndan kendi ülkesinin diğer kısımlarına su akıtmaktadır (Fahim, 2012: 95-96). Dolayısıyla, resmi bilgilere göre, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan hem 1987'de SSCB döneminde düzenlenmiş Protokolüne uygun davranmamış ve haklarından daha fazla su kullanmıştır hem de Afganistan ve SSCB arasında düzenlenmiş 1958 Andlaşması'na karşı tek taraflı projeler yapmışlardır (Wege- rich, 2011: 281; Fahim, 2012: 95-96).

Yukarıdaki paragraflardan anlaşılır ki, Afganistan SSCB'den sonra hiçbir andlaşmaya ve su yolu yönetim kuruluşuna taraf edilmemiş ve Amu Suyolu üzerinde yapılan projelerden haberdar edilmemiştir. Bu durum, Aral Su Havzası'nda su yollarının hakça ve optimum kullanımı için büyük bir eksiklik (Rahaman, 2012: 489).

6. SONUÇ

Afganistan kendi sınırları içinde mevcut su yollarından tarih boyunca faydalanmamıştır. Çünkü 20. ve 21. yüzyıllarda büyük savaşlara meydan olmuştur. Bu savaşlar, Afganistan'ın, diğer alanlarda olduğu gibi, su üzerinde de proje yapmasına izin vermemiş ve su kullanmadan komşu ülkelere akmıştır.

Bugün Afganistan artık su yollarının üzerinde kendi sınırı içerisinde hem tarımsal hem de hidroelektrik projeler düzenlemektedir. Ancak tüm komşularıyla bu konuda sorunları vardır. İran'la Helمند Suyolu'yla ilgili sorunu vardır. Her ne kadar bir andlaşma olsa da, pratikte İran andlaşmaya karşı dolaylı şekilde itirazda bulunmuştur ve söz konusu andlaşmaya uygun davranmamıştır. Aynı şekilde, Amu Suyolu'yla ilgili andlaşmaya, SSCB'den sonra Orta Asya devletleri saygı göstermemiştir. Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan 1958 Andlaşması'na karşı, tek taraflı projeler yapmışlardır. Ayrıca, Harirud-Murghab Suyolu'yla ilgili, Türkmenistan ve İran tek taraflı olarak Dostluk Projesini yapmışlardır. Pakistan'ın ise Kabul Suyolu üzerinde hidroelektrik üretmek ve tarımsal amaçlarla kullanmakla ilgili çalışmaları vardır.

Aslında Afganistan'ın tüm komşu ülkelerin tek taraflı projeleri, uluslararası su hukuku açısından, Afganistan'ın gelecekteki projelerine bir engel olamayacaktır. Çünkü bir yandan söz konusu projeler Afganistan'dan gelen su yolları üzerinde yapılmıştır ve diğer yandan Afganistan'a hiç danışılmamıştır. Dolayısıyla, Afganistan'ın komşularının yapılmış projeler, uluslararası su yollarının hakça ve makul kullanım ilkesine karşı eylemlerdir. Afganistan'ın kendi sınırları içinde bulunan uluslararası su yolları üzerinde hakkı vardır ve bu hak her zaman kullanabilmektedir.

Ancak Afganistan'dan gelen su yollarıyla ilgili kıyıdaş devletler arasında su paylaşım ve yönetim andlaşmalarının yokluğundan dolayı, hem Afganistan kendi su yollarını uygun bir biçimde kullanamaz hem de söz konusu durum bölgesel uyuşmazlıklar ve çatışmaların artmasına da neden olabilmektedir. Bu tehlikeyi ortadan kaldırmak ve su yollarından hakça ve makul bir şekilde faydalanmak için iki ve ya çok taraflı andlaşmalar gerekmektedir. Ancak bu konuda şimdilik Afganistan ve komşu devletler arasında resmi görüşmeler yapılmamaktadır.

Kaynakça

- Ahmad, M., ve Wasiq, M. (2004). *Water resource development in northern Afghanistan and its implications for Amu Darya Basin*. Washington, D.C: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.
- Ahmad, S. (2010). *Towards Kabul water treaty: managing shared water resources – policy issues and options*. Karachi: International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) Pakistan.
- Aust, A. (2014). *Modern treaty law and practice* (3.baskı). London: Cambridge University Press.
- Azimi, M. A. (2003). *Afghanistan's geography* (3. baskı). Kabul: Muhakek yayınları.
- Azimi, M. A. (2011). *Geographical fundamentals of Afghanistan economy* (1. baskı). Kabul: Khurasan Yayınları.
- Aziz, K. (2007). *Need for a Pak-Afghan treaty on management of joint water courses*. Peshawar: Regional Institute of Policy Research and Training, Peshawar (NWFP).
- Brasseur, B. L. (2011). *Recognizing the durand line, a way forward for Afghanistan and Pakistan?* New York: The EastWest Institute .
- Caponera, D. A. (1980). *The law of international water resources, Legislative Study No. 23*. Rome: Food And Agriculture Organization of The United Nations (FOA), Legislation Branch Legal Office.
- Dominguez, F. J. Lowry, R. L. ve Werb, C. E. (1951). Report of the Helmand River Delta Commission, Afghanistan and İran. Washington D.C. <http://scottshelmandvalleyarchives.org/docs/evl-51-18.pdf> (Erişim Tarihi: 13.05.2015).
- Emami, M. (2002). Hirmand transboundary river and its effects on security issues “Rodkhan-e-Marzi Hirmend ve Asarat-e-Amniyeti-e-An”. *Quarterly Journal of Strategic Defence Studies*. (13,14), 71 -110.
- Ezati, E. Khazri, H. ve Nikfarjam, M. (2011). Tahlil-e-bar hidropolitik-e-sharq-e-İran. *Faslname-e-İlmi Pozhoheshe-e-Negareshhay-e-Now Dar Jughrafiya-e-İnsani* (1), 95-113.
- Fahim, N. (2012). *Aab arsa-e-taqabul-e-manafe-e-Afghanistan ba hamsayagan*. Kabul: Aazem Publications.
- Fahim, N. (2015). *Waziat-e-huquqi-e-hakem bar rodkhana-e-Helmand*. Kabul: Aazem Publications.
- Favre, R. ve Kamal, G. (2004). *Watershed atlas of Afghanistan, working document for planners*. Kabul: Ministry of Irrigation, Department of Water Resources and Environment of Afghanistan and FAO.
- Friedmann, W. (1963). The uses of “general principles” in the development of international law. *The American Journal of International Law*, 57(2), 279-299.
- Fipps, G. (2007). Afghanistan. Guy Fipps, Ph.D., P.E. Professor and Extension Agricultural Engineer - Irrigation, Water Management: <http://gfipps.tamu.edu/Afghanistan/Transboundary%20Water%20Issues26-04-07.pdf> (Erişim Tarihi: 05.01. 2015).

- Food & Agriculture Org [FAO]. (1985). *Systematic index of international water resources treaties, declarations, acts and cases, by basin, Legislative Study* (1.Cilt). Food & Agriculture Organization of the UN.
- Garg, S. K. (1999). *International and interstate river water disputes*. New Delhi: Laxmi Publications.
- Gabcikovo-Nagyymaros Projesi Davası. (1998). Case concerning Gabcikovo-Nagyymaros Project, Hungary vs Slovakia, İCJ 1997. *International Legal Materials* (37. Cilt) ss. 162-242
- Ghubar, M. G. (1995). *Afghanistan dar masir-e-tarikh* (6. baskı). Tehran: İntesharat-e-Jamhori.
- Goes, B. Howartha, S., Wardlawb, R. Hancockc, I. ve U.N. P. (2015). Integrated water resources management in an insecure river basin: a case study of Helmand River Basin, Afghanistan. *International Journal of Water Resources Development*. doi:10.1080/07900627.2015.1012661
- Habib, H. (2014). Water related problems in Afghanistan. *International Journal of Educational Studies*, 1 (3), 137-144.
- Hafeznia, M. R. Mujtahedzadeh, P. ve Alizadeh, J. (2006). Hidropolitik-e-Hirmend ve tasirat-e-aan bar rawabet-e-siyasi-e-İran ve Afghanistan (Hirmand hydropolitic and its effect on the political relations of Iran and Afghanistan). *Modares-Ulum-e-İnsani*, 2(10), 83-103.
- Hanasz, P. (2011). *The politics of water security in the Kabul River Basin*. Austrulia: Future Directions International Pty Ltd.
- Haqiqi, Y. M. (2005). *Afghanistan ve İran*. Mashhad: Astan Aqdas Rezawi Print.
- Indus Water Treaty. (1964). *Legislative Series, Legislative Texts and treaty provisions concerning the utilization of international rivers for other purposes than navigation*. United Nations. New York. ss. 300-366
- İRoA. (2008). *Water resources managment*. Kabul: Afghanistan Nation Development Strategey Secretariat.
- İran-Turkmenistan Friendship Agreement. (2000). Water Related Laws. Ministry of Energy, Legal Office, İran: <http://law.moe.gov.ir/>
- ای-اسلامی جمهوری دولت بین-همکاری نامہ موافقت قانون / اب بخش قانون / اراء و مقررات قوانین.aspx (Erişim Tarihi: 20.05.2015).
- Kiani, K. (2013). Pakistan, Dawn: <http://www.dawn.com/news/1038435/pakistan-afghanistan-mull-over-power-project-on-kunar-river> (Erişim Tarihi: 25.04.2015).
- King, M. ve Sturtewagen, B. (2010). *Making the most of Afghanistan's river basins; opportunities for regional cooperation*. New York: EastWest İnstitute.
- Kohandazh. (2014). Abgiri-e-band-e-salma ta char mah-e-diger ba takhir oftad. Kohandazh: <http://kohandazh.com/> تاخی به دیگر ماه چهار تا سلما بند-آبگیری / (Erişim Tarihi: 21.05.2015).
- Kohistaninijad, M. (2002). Hirmand waters national interests sacrificed for regional relations "Ab-e-Hirmend manafi-e-mili dar qurbangah rawabet-e-mantekaye". *Quarterly Journal of Foreign Affairs History* (11), 93-147.

- McCaffrey, S. (2007). *The law of international watercourses* (2. baskı 2010). New York: Oxford University Press.
- Micklin, P. (1998). International and regional responses to the Aral Crisis : an overview of efforts and accomplishments. *Post-Soviet Geography and Economics*, 39 (7), 399-417.
- Micklin, P. (2002). Water in the Aral Sea Basin of Central Asia: cause of conflict or cooperation? *Eurasian Geography and Economics*, 505-528.
- Mirza, U. (2013). Joint LEAD-QAU conference on water issues: experts weigh in on Pakistan transboundary water issues. *Lead Update*. Islamabad: Lead.
- Mith, N. ve Pitter, H. (2003). *Afghanistan's environmental evaluation after war*. Kabul: United Nations Environmental Programme.
- Mojtahed-Zadeh, P. (2007). The small players of the great game: the settlement of Iran's eastern borderlands and the creation of Afghanistan. *Islamic Studies Series*. New York: Routledge.
- Muzhde, W. (2010). *Rawabet-e-siyasi-e-İran ve Afganistan dar qarn-e-bistum*. Kabul: Bengah Entesharat-e-Maiwand.
- Naibkhel, A. (2008). *Qarardadha-e-Afghanistan* (Afganistan andaşmaları) (2 baskı). Kabul: İntişarat-e-Maiwand.
- Palau, R. G. (2011). *Afghanistan's transboundary water resources: regional dimensions resources: regional dimensions*. Kabul: Civil-Military Fusion Centre (CFC).
- Peterson, S. (2013). Why a dam in Afghanistan might set back peace. The Christian Science Monitor:<http://www.csmonitor.com/World/Asia-South-Central/2013/0730/Why-a-dam-in-Afghanistan-might-set-back-peace> (Erişim Tarihi: 20.05.2015).
- Polat, N. (2002). *Boundary issues in central asia*. Leiden: Martinus-Brill-Nijhoff Publishers.
- Rahaman, M. M. (2012). Principles of transboundary water resources management and water-related agreements in Central Asia: an analysis. *International Journal of Water Resources Development*, 28 (3), 475-491.
- Renner, M. (2009). Water challenges in Central-South Asia. *Noref Policy Brief* (4).
- Saber, S. (2010). Iran accused of trying to halt Afghanistan's Salma Dam. About Environment News Service (ENS): <http://www.ens-newswire.com/ens/feb2010/2010-02-16-01.html> (Erişim Tarihi: 20.05.2015).
- Samani, J. M. (2004). Manab-e-aab-e-dasht-e-sistan. mutaleate-e- zirbinai, mutaleat-e-hukuki, tehran. <http://rc.majlis.ir/fa/report/download/734820> (Erişim Tarihi: 13. 05. 2015).
- Sar, C. (1970). *Uluslararası nehirlerden endüstriyel ve tarımsal amaçlarla faydalanma hakkı*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Schreuer, C. H. (1974). Unjustified enrichment in international law. *The American Journal of Comparative Law*, 22 (2), 281-301.

- Spoor, M. ve Krutov, A. (2003). The 'power of water' in a divided Central Asia. *Perspectives on Global Development and Technolog*, 2 (3-4), 593-614.
- Thomasa, V. ve Varzi, M. M. (2015). A legal licence for an ecological disaster: the inadequacies of the 1973 Helmand/Hirmand water treaty for sustainable transboundary water resources development. *International Journal of Water Resources Development*. doi:10.1080/07900627.2014.1003346
- Thomson West. (2006). *Balck's Law Dictionary* (3. baskı). (Ed: B. A. Garner,) Texas, United States: 1996 West Publishing Co.
- United Nations. (1996). *Year book of the international law commission 1994* (2. Cilt). Geneva: United Nations Publications.
- United Nations. (2001). *Letter dated 20 September 2001 from the permanent representative of the islamic republic of Iran to the United Nations addressed to the secretary-general*. United Nations, A/56/393-S/2001/896.
- United Nations Environment Programme (UNEP). (2006). *History of environmental change in the Sistan Basin*. Geneva: UNEP Post-Conflict Branch.
- UNWC. (1998). Convention on the law of the non-navigational uses of international watercourses. legislative study 65, *Sources Of International Water Law*. Rome: Development Law Service FAO Legal Office. ss. 29-44
- Upreti, T. (2006). *International watercourses law and its application in South Asia*. Ramshapath, Kathmandu: Pairavi Prakashan (Publishers & Distributors).
- Vick, M. J. (2014). Steps towards an Afghanistan-Pakistan water-sharing agreement. *International Journal of Water Resources Development*, 30 (2), 224-229. doi:10.1080/07900627.2014.886471
- Vohryzek-Griest, A. T. (2008). Unjust enrichment unjustly ignored: opportunities and pitfalls in bringing unjust enrichment claims under ICSID. Yale Law School Student Scholarship at Yale Law School Legal Scholarship Repository. http://digitalcommons.law.yale.edu/student_papers/72 (Erişim Tarihi: 21.05.2015).
- Wegerich, K. (2011). Water resources in Central Asia: regional stability or patchy make-up? *Central Asian Survey*, 30 (2), 275-290
- Wolf, A. T. ve Newton, J. T. (2007). Case study of transboundary dispute tesolution: the indus water treaty; transboundary freshwater dispute database (TFDD). Oregon State University. http://www.transboundarywaters.orst.edu/research/case_studies/Indus_New.htm (Erişim Tarihi: 26.04. 2015).